

Alina Kłobus

ARCHAIZMY LEKSYKALNE Z ZAKRESU KULTURY MATERIALNEJ
W GWARACH OKOLIC BEŁCHATOWA

Przedmiotem artykułu są nazwy desygnatów, które wyszły bądź wychodzą z użycia. Są to nazwy następujących narzędzi: jarzma, pługa, żaren, studni z żurawiem; narzędzi gospodarstwa kobiecego służących do obróbki i przędzenia lnu, jak międlica, cierlica, prześllica, kołowrotek oraz naczyń drewnianych, jak dzieża, niecki, maślniczka a także starego typu beczek, zwłaszcza prześledzono tu nazwy: kłoda, sądek, kadłubek i kazubek oraz nazwy garnków, jak młosta // mlostka i gropa. Artykuł opracowano na podstawie materiału zebranego przez członków zespołu do badania gwar okolic Bełchatowa w 14 wsiach szeroko pojętych okolic Bełchatowa, tj. w punktach: 72 - Łdzań, 74 - Praszki, 75 - Kozuby, 78 - Gazomka, 80 - Parzmo, 88 - Wiewiec, 89 - Kocierzowy, 90 - Wola Przerębska, 92 - Włynice, 93 - Niedośpielin, 94 - Garnek, 96 - Wąglczew, 97 - Brąszewice oraz w Chojnem¹.

Nazwy poszczególnych narzędzi i ich części omawiane są w następującej kolejności:

jarzmo

Dawny zaprzęg na woły, narzędzie, które wyszło już z użycia, a w niektórych miejscowościach nieznanie było nawet w latach młodości najstarszych informatorów², wszędzie nazywa się *jażmo*, e-

¹ Przy wprowadzaniu materiału gwarowego, ilustrującego poszczególne nazwy, bezpośrednio po cytacie podawane są w nawiasach numery przebadanych punktów, a w przypadku Chojnego zastosowano skrót Ch.

² Por. wypowiedź dziewięćdziesięcioletniej informatorki z Wąglczewa: *bo io wym, pańi, ja ne wym, jak to na to muvílí, bo u noš tutej to ne byuo.*

wentualnie - jak w Kocierzowach - *jažma: v jažmar krovami uorou*. W Ldzaniu zanotowano ponadto nazwę *jažmica*, która oznacza odmianę jarzma na dwa wozy: *oba v jednym, tylko žury dve* [72]. Natomiast w dwóch wsiach [80 i 96] zanotowano obok wyrazu *jažmo* ponadto jeden jeszcze wyraz na oznaczenie desygnatu, tj. *kleščyny: to kleščyny také byly zrobene do vouuf i to kładli* [96].

Nazwa *jažmo* należy do słownictwa biernego i nie jest używana w mowie codziennej, a informatorzy często mają trudności z przypomnieniem sobie tego wyrazu; por. wypowiedź: *jo zapumou, cholera, bo u nos to tu ny ma, ale v nymcar to žym vižou, robili vouami, ne pamintum, to po nimecku, jažma čy iakoš bylo, jažmo čy iakoš* [97]. W żadnym też z badanych punktów nie zanotowano nazw na części jarzma; informatorzy ewentualnie opisowo omawiali jego budowę, por. np.: *jažmo rospinate, na peršar rospinte, na rogi kavoueg drevna, paski do roguť popšypinane* [78].

pług

We wszystkich badanych wsiach znane są dwa rodzaje pługów: starszy, już nie używany i nowszy typ - żelazny, por. wypowiedź: *we tam, také puugi, ale byly želazne puugi, jak se naleži, to to (mowa o pługu drewnianym) maou užiuvane* [96].

We wszystkich niemal omawianych miejscowościach pług drewniany nazywa się *puug drevnany* albo - jak to jest w dwóch tylko wsiach [89, 96] - *ževany*. W dwóch tylko wsiach [90, 92] notowano ponadto na oznaczenie tego desygnatu nazwę *soxa*. Wyraz ten jest w tychże wsiach homonimem, gdyż oznacza także 'słup pionowy u studni z żurawiem'.

Pług jest narzędziem używanym również obecnie, dlatego zapewne we wszystkich badanych miejscowościach takie jego części jak grządziel, krój, lemiesz, odkładnica; płóz i nogi mają swoje nazwy, które nadal są w powszechnym użyciu. Nazwy te są niekiedy różne w badanych wsiach, gdyż teren naszych obserwacji jest dość znaczny, niektóre jednak z tych nazw są jednakowe we wszystkich omawianych punktach.

Do takich nazw należy nazwa dyszla pługa, zarówno w pługu drewnianym, jak i żelaznym, która na badanym terenie najczęściej brzmi *gžoňgel*, ewentualnie w fonetycznych wariantach: *gžoňžel* [89, 94] czy *gruňžel* [75, 97], i jest to - z wyjątkiem gwary Brąszewic i Wągliźcewa, w których notowano formy oboczne, jak: *do*

gšonžela // do *gšonželi* - rzeczownik rodzaju męskiego. W MAGP na interesującym nas obszarze nie notowano innej nazwy na oznaczenie tego desygnatu.

Podobnie wspólną nazwę ma na badanym terenie nóż odcinający ziemię w płaszczyźnie pionowej w pługu żelaznym. Desygnat ten nieomal we wszystkich miejscowościach, gdzie nazwę tę notowano (brak odpowiedzi w punktach 88, 96 i 97), nazywa się *kruż*, ewentualnie w słowotwórczym wariancie: *kroźnik* [89]. MAGP nie mapuje nazw tej części pługa.

Także stalowy klin pługa, krojący ziemię od spodu na całym badanym terenie ma jedną nazwę: *lemeš* - co zgodne jest z obserwacjami zanotowanymi w MAGP - występującą w różnych wariantach fonetycznych: *lešeš*, *lemeš*, *l'imeš*, *l'imes*.

Natomiast na odkładnicę pługa, tj. tę jego część, która odwraca i odkłada podciętą przez lemiesz ziemię, na badanym terenie występują trzy nazwy: *deska* - najczęściej, bo w p. 74, 78, 80, 88, 89, 92, 93, 97 i Ch. - *otkyađnica* [72, 89] oraz *opkyađna* (w jednym tylko, 96 p.). W niektórych wsiach [75 i 90] znane są obie nazwy, przy czym w powszechnym użyciu jest *deska*. MAGP potwierdza nasze obserwacje, notując nazwę *deska* w większości wsi Polski centralnej, natomiast w odosobnionych tylko miejscowościach badanego terenu nazwę *okyađnica* (koło Sieradza) i *otkyađnica* (na pld. - wsch. od Łodzi, poniżej Brzezin).

Pióz, pozioma żelazna sztabka, która sunąc przy oraniu po ziemi podpira pług, nazywana jest: *spus*, w wariantach fonetycznych *spus* // *spjus* [72, 74, 78, 80, 96 i Ch.], *spust* [75, 97], *pjus* [90], *spjoza* [75, 89] oraz *stšaua* - wyraz we wsiach Niedospielin i Garnek używany wyłącznie, natomiast w Woli Przerębskiej traktowany jako nazwa wychodząca z użycia, występująca obok wyrazu *pjus*: *pjus zakwiđny pintkum*, *stšaua po starymu*. W MAGP nie mapowano nazw na ten desygnat.

Nogi pługa określane są na badanym terenie dwoma wyrazami: *noži* [72, 74, 78, 80, 88, 90, 93, 94] oraz *ronžki* [75, 89, 92, 96, 97 i Ch.]. Potwierdza to mniej więcej obserwacje zanotowane w MAGP, w którym na interesującym nas obszarze notowano przeważnie nazwę *noži*. Nazwę *ręszki* zanotowano tylko w punktach leżących na pld. od Radomska i na wschód od Sieradza; nasze obserwacje potwierdzają powyższe spostrzeżenia, bo nazwa *ręszki* występuje właśnie w okolicach Radomska i Sieradza; choć nie tyl-

ko na południe od pierwszego ze wspomnianych miast i na wschód od drugiego.

żarna

We wszystkich badanych punktach znana jest jeszcze nazwa: *žarna* // *zarna* // *zarny*; por. wypowiedź: *a to posyvaŭi žarna, byŭo to, ale ja tam tego nie vižoŭym, to dva kamienie byŭy, jedyn choŭiŭ, a to še tak kryń-điŭo, nie, jo naved vižoŭym te žarny* [96]. Ponieważ jest to narzędzie, które już wyszło z użycia, niezbyt dokładnie znana jest jego budowa, a w związku z tym nie pamiętają zazwyczaj mieszkańcy nazw poszczególnych części żaren. Spostrzeżenie to dotyczy nawet takich informatorów, którzy z ich budową byli doskonale zaznajomieni, por. wypowiedź: *jo, o žarnak to jo vŭm, bo muŭ ŭoiđež žarnuf narobiŭ, to še robiŭo s polnyŭ kamini, to muŭ ŭoiđež moŭ take kalmeŭle, ŭe-by ŭokuć kamyn i go tag bić, ŭeby byŭ puaski* [97].

W odosobnionych punktach, i tylko wśród najstarszych mieszkańców, notowano sporadycznie nazwy na kadłub żaren, żarnówkę oraz paprzycę. Nazwa kadłuba żaren znana jest tylko w dwóch miejscowościach, gdzie desygnat ten nazywa się *puŭament* [80] oraz *potŭtymynt* [90]. W pozostałych miejscowościach notowano jedynie opisowe, przez porównanie do podobnych desygnatów sposoby nazywania tej części żaren, np. *byŭy ćtery noŭi i byŭy taki žagby ŭtuŭ, i byŭy kamyn* [96].

Nazwa żarnufki, tj. drążka do obracania kamienia żaren znana jest nieco powszechniej, bo w 9 miejscowościach. Żarnufkę nazywają następujące wyrazy: *žarnufka*³ [75], *šćaya* (80, gdzie ponadto także po prostu *drąžek*), *melačka* [88, 93, 94], *melak*//*mylok* [97], także w fonetycznej realizacji: *melocka* [89], *mylocka* [90, 93] i *melatka* (94, gdzie obok tego *melačka*) oraz *laska*: *i tu še fŭaŭiŭo f te maŭom žurke taki kiŭ, i tak še robiŭo i žarka še sypaŭo f te maŭom žurke, ve ŭrodek, to taka laska, gŭe ta lasecka od žar mylyńa* [96].

Nazwa *papŭyca* znana jest tylko w czterech wsiach, przy czym w trzech [89, 93 i 97] oznacza ona rzeczywiście paprzycę, tj. poprzeczną beleczkę w otworze górnego kamienia żaren, służącą do

³ Warto zaznaczyć, że wyraz ten w p. 90 i 96 oznacza mękę, por. wypowiedź: *žarnufka, to moŭka žarnufka, ano žarnufka, bo jaŭ z vatroka, to py-tlova, a jaŭ z žar, to žarnufka* [96]. We wspomnianych wsiach drążek do obracania żaren nazywa się *melacka* [90] lub *laska* [96].

regulowania odległości między kamieniami, por. wypowiedź: *a to, to papšyca, una byya tylko bes tyn kańin i byy podnośnik, jak še kcauo, to še podnesyo tyn kańin troxe vyšyŕ, ŕeby grubiŕ mylyy i drobniŕ mylyy* [97], natomiast w Woli Przerębskiej *papšyca - to koryto, co byuy v nim te kańine* [90]. W MAGP rzadko dość notowano wyraz paprzyca i zauważono, że znaczenia nazwy często sformułowane są niedokładnie, a sama nazwa oznaczać może inne części żaren, jak np. kawałek żelaza pod kamieniem czy otwór w kamieniu, gdzie wysypuje się ziarno. Jest to wyraz, który niewątpliwie należy traktować jako archaizm leksykalny. We wsiach Wągiczew i Chojne nie uzyskując nazwy na paprzycę zapytano, co znaczy wyraz *papšyca*, za każdym razem padła odpowiedź: *ne vëm*, która zwłaszcza u jednej z informaterek z Wągiczewa jest cenna, gdyż informatorka ta dokładnie opisała budowę żaren i ponazywała niektóre ich części. Tego typu obserwacje są przyczynkiem do prześledzenia życia wyrazów i skłaniają do wniosków, że, gdy wychodzi z użycia desygnat, często - po relatywnie krótkim czasie - ginie także jego nazwa.

studnia z żurawiem

Na studnię z żurawiem zanotowano nazwy w sześciu wsiach. Zwraca uwagę fakt, że są to nazwy także poszczególnych części studni. Mamy tutaj do czynienia z nazywaniem *pars pro toto*, a więc z sytuacją, kiedy nazwa części staje się nazwą całego przedmiotu. Tak jest w przypadku nazwy *ŕuraf*, której używa się do nazywania całej studni, a która nazywa także poprzeczną belkę u studni, co notowano w trzech miejscowościach [90, 92, 94]. W miejscowościach tych jest to jedyna i wyłączna nazwa na określenie całej studni. Studnia z żurawiem nazywana jest ponadto tak samo jak jej słup pionowy, tj. *soxa*, co notowano w dwóch miejscowościach [96, 97]. W tychże miejscowościach studnia była także nazywana tak, jak poprzeczna belka u studni, tj. *ŕuraf* [97] i *zavur*: *to tyŕ to cauké, no i to u gury, tym drug, to tag my nazyvati zavur, bo jo vëm, cy dobre cy ne, a to to, co pańi viŕi, to ŕes soxa, tu soxa uot studni, a i na studnie moŕno poveŕiŕ soxa* [96]. Podobnie dwie nazwy studni od określeń jej części notowano ponadto w dwóch miejscowościach; jest to nazwa poprzecznej belki studni: *ŕuraf*, która występuje obok nazwy określającej belkę zwisającą studni: *koŕur* w Niedospielinie a obok nazwy *soxa* 'słup pionowy studni' w Brąszewicach. Nazywanie *pars pro toto* powoduje, że w danej

miejsowości jeden wyraz ma dwa desygnaty oraz jeden desygnat - cała studnia - ma dwie nazwy. MAGP notuje dla całego niemal interesującego nas obszaru - z wyjątkiem p. koło Radomska, na północ od tego miasta oraz koło Łodzi, gdzie jest nazwa *źóraw* // *źórów* - nazwę *kosiór*. Badania nasze wykazują, że nazwy studni na tym obszarze są bardziej zróżnicowane.

Słup pionowy studni we wszystkich niemal wsiach, w których nazwę na ten desygnat zanotowano (a więc bez p. 74, 75, 78), nazywa się *soxa*, tylko w jednej: *syp* [89]. Zgodne jest to z obserwacjami zawartymi w MAGP, który nazwę *socha* notuje na przeważającym terenie Polski centralnej, natomiast nazwa *syp* notowana jest w odosobnionych punktach między Radomskiem a Wieluniem i koło Łodzi, na północ od tego miasta. Także tylko te dwie nazwy notowała na ziemi wieluńskiej H. Skoczylas-Stawska⁴.

Na określenie belki zwisającej żurawia na interesującym nas terenie występują dwie nazwy: *kośór* - najczęściej - oraz *kułka* - rzadziej, natomiast w odosobnionych tylko wsiach *tyčka* i *drożek*. Nazwę *kośór* notowano w p. 72, 74, 80, 88, 93, także w jej wariantach fonetyczno-słowotwórczych *kośurek* // *kosurek* [89, 90, 92, 94], *kośturek* [97]. Wyraz *kułka* występuje jako wyłączone określenie desygnatu w p. 78, natomiast obok *kośór* w p. 74, obok *tyčka* w p. 75 oraz obok *drożek* w p. 96, por. wypowiedź: *kułka albo drożek kot studni, jak tam może* [96].

We wszystkich badanych miejscowościach znane są dwa narzędzia do łamania i tarcia lnu (międlica i cierlica) i oba różnią się nie tylko budową i przeznaczeniem, ale także nazwą.

międlica

Międlica nazywana jest wyrazami: *yamek* w odmiankach fonetycznych: *yamek* [72, 75, 96, 97], *yomek* [80, 88], *yamek* [80, Ch.] - i słowotwórczej: *yunka* [94] oraz *mendl'ica* [78] obok *mond'lica* [74, 89, 90, 92, 93]. W niektórych miejscowościach funkcjonują obie nazwy: *mendl'ica* i *yamek* [75]; dwie nazwy na ten desygnat: *pośasek* oraz *yomek* // *yamek* notowano także w p. 80. Trudno wytyczyć dokładne izoleksy obu najpopularniejszych nazw, tj. *mendl'ica* // *mond'lica* i *yamek*, choć wydaje się że nazwa *mond'lica* występuje prze-

⁴ H. Skoczylas-Stawska, *Nazwy ginących desygnatów na ziemi wieluńskiej*, "Slavia Occidentalis" 1976, s. 63-92.

de wszystkim w okolicach Radomska; notowano tam także wyraz *uwmka* [94].

cierlica

Cierlicę nazywają dwie nazwy, które dzielą omawiany teren na dwie, dość zwarte części: *derlica* [72, 74, 75, 78, 80, 88, 96, 97 i Ch.] oraz *podirka* - notowane w p. byłego powiatu radomszczańskiego, tj. p. 90, 92, 93, 94, a także w p. 89, gdzie w postaci *podemry*. Także i tutaj znana jest nazwa *derlica* (notowana obok wyrazu *podirka* w p. 90).

kołowrotek

Na oznaczenie kołowrotka⁵ na badanym terenie funkcjonują dwie nazwy: *kuuko* [72, 74, 78] i *kołowrotek* (88, 90, 92, 93, 94, 97; w tej ostatniej miejscowości także z przekręceniem: *korowrotek* i *kowrotek*). W wielu wsiach występują *promiscue* obie nazwy [75, 80, 89, 96, Ch.], przy czym przynajmniej w dwóch ostatnich z wymienionych na co dzień używa się nazwy *kuuko*, przy świadomości, że bardziej poprawna jest nazwa *kołowrotek*, por. *my nazywamy kuuko, no, kuuko, ale kuuka to sum różne, do żądzy, tego, a to jes kołowrotek* [Ch.].

Ze względu na interesujące i zróżnicowane na badanym obszarze nazwy w artykule niniejszym omawiane są nazwy pedału kołowrotka oraz połączenia osi z pedałem. Na oznaczenie pierwszego desygnatu używane są nazwy: *pedaę* [80, 89, 94, 96, 97], *klapa* [92, 93] i *klapka* [78, Ch.] oraz *suapec* [88]. Na określenie tego desygnatu występują w niektórych miejscowościach nazwy synonimiczne, co notujemy np. w Woli Przerębskiej, gdzie podane one zostały ponadto z odpowiednim kwalifikatorem, por. wypowiedź *ropuęa, żaba, deska; pedau, to nowocześnie*. Brak zapisu w p. 72, 74, 75.

Natomiast połączenie osi z pedałem nazywane jest *parobkiem* [72, 90, 92, 93, 96], *paropczakem* [88], *Хулопшкem* [78, 89]; brak odpowiedzi w p. 74, 75, 94, 97 i Ch. Nazwa ta jest interesująca, ponieważ jest ona wyraźnie przeniesiona z innej kategorii nazw.

We wszystkich badanych punktach zanotowano nazwy na następu-

⁵ Przy czym w artykule rzeczywiście omawiamy nazwę kołowrotka; por. wypowiedź: *to jak pšyšlšice byyy, to ne byyo iešče tuę kuukuf* [96].

jące naczynia drewniane: dzieżę, niecki i maślniczkę, choć powoli wychodzą one z użycia.

Na oznaczenie dzieży wszędzie występuje wyraz *żeża* - w ewentualnych wariantach fonetycznych: *żiża*, *żiza*, *żeza* i słowotwórczych: *żiżka*, *żeżka*.

Niecki, owalne naczynie wydlubane z drewna nazywane jest na terenie Polski centralnej wyrazem *necki* (pl. tant.) bądź *necka*. Notowano ponadto na oznaczenie tego desygnatu wyraz *kopańka*; w Ldzaniu jako nazwę jedyną, natomiast w Wągliczowie i w Chojnem jako występującą obok powszechnie używanej nazwy: *necki*, por. wypowiedzi: *to bykły, tag nazywałimy, jedni nazywali necki, jedni nazywali kopańka, ano jedni tag mówili, a jedni inacy* [96] czy *na necki, to mówili kopańka, żiża to iez pokrągno, a necki podużne* [Ch.]. MAGP zwarte obszary występowania nazwy *kopańka* lokalizuje na Mazowszu oraz w południowej Wielkopolsce, nie notując tej nazwy w Polsce centralnej. Z. Stieber⁶ notuje w kilku punktach Łęczyckiego wyrazu *koponka* // *kopianka*, traktując je jako niewątpliwe mazowizmy występujące - jak mówi - tylko w Łęczyckiem, w okolicy Turka. Wymienia jednak wśród punktów, gdzie wyraz ten notowano, także np. wieś Wiskitno, koło Łodzi. Wydaje się więc - i występowanie tej nazwy w zebranych materiale potwierdza te przypuszczenia - że być może takich odosobnionych punktów z nazwą *kopańka* na obszarze Polski centralnej jest więcej.

maślniczka

Nazwę maślniczki zanotowano we wszystkich badanych wsiach. I nazywa się ona tutaj: *keżonka* oraz *keżynka*. Występowanie tych nazw pokrywa się mniej więcej z zasięgami zanotowanymi w MAGP. W żadnym z punktów nie notowano wyrazu *kiersmia* (MAGP), natomiast *keżonka* i *keżnička* nie notowane w MAGP. W jednej tylko wsi - w Braszewicach - zanotowano, traktowany i tutaj jako wyraz należący do słownictwa biernego, niewątpliwy archaizm leksykalny: *tyučka*, por. wypowiedź: *keżynka, a jeśde starše luže jag igo, to mówili tyučka, ale to jeśde starše jag igo*. MAGP notuje zwarte obszary nazwy *tyuczka* na Mazowszu oraz w południowej Wielkopolsce i jej po-

⁶ Z. Stieber, *Izoglosy gwarowe na obszarze dawnych województw łęczyckiego i sieradzkiego*, Kraków 1933, s. 47.

graniczu, także w miejscowościach na południowy zachód od Sie-
radza, gdzie leży właśnie wieś Braszewice.

We wszystkich także badanych miejscowościach znane są nazwy
poszczególnych części maślniczki. I tak powszechnie znana jest na-
zwa nakrywy maślniczki, która występuje w tak wielu wariantach
fonetyczno-słowotwórczych, notowanych nawet w danej, jednej miej-
scowości, por. *śvišŕynko* // *višŕynko* [74] czy *višŕynek* // *višŕfŕynek* [75],
że bardzo trudno wyznaczyć izoleksy poszczególnych nazw. Jedynie
o wsiach byłego powiatu radomszczańskiego można powiedzieć, że
leżą na zwartym obszarze występowania nazwy *višŕoxek* [89, 90, 92,
93].

Na nakrywę przy tłuczku występują na badanym terenie już tyl-
ko dwie nazwy: *pŕyŕlebŕnik* [75, 88, 94, 96 i Ch.] oraz *potŕlebŕnik*
[72, 74, 80, 89, 92, 93], ale nie grupują się one w zwarte ob-
szary.

Na zakończenie prześledzimy nazwy starych naczyń gospodar-
stwa domowego, w tym beczek, jak *kłoda*, *sądek*, *kadłubek*, *kazubek* o-
raz wychodzące z użycia nazwy garnków: *młosta* // *młostka* i *gropa* //
gropka.

W niemal wszystkich omawianych wsiach (z wyjątkiem 94, 96)
znana jest jeszcze nazwa *kyoda* i oznacza ona 'dużą beczkę'. Na-
tomiaś nazwę *sondek* zanotowano już tylko w 8 punktach [72, 75,
80, 88, 90, 96, 97 i Ch.] i jest to zwykle wychodzący z użycia
synonim beczki, zwłaszcza używany na oznaczenie beczki niezbyt
dużej. Bez wątplenia są to na badanym terenie nazwy, które wy-
chodzą z użycia i nawet pokolenie średnie już ich nie używa. Na-
tomiaś jako nieznaną nawet najstarszym informatorom trzeba tra-
ktować nazwy *kadyubek* - wyraz notowany tylko we wsi Parzmo: *ka-
dyubek, cuš vydubane z ževa* [80] oraz we wsi Wiewiec: *kadyubek, to
bylo vydubane dševo, tako beka bez obrenicy* [88] oraz *kazubek* - nazwę
znaną tylko w Gazomce: *kazubek? maŕe, drevnane, kušum še ŕofsa šaŕe-
šuo, kušum šryć* [78].

Wyraz *gropa* // *gropka* jest znany w dziewięciu punktach [74, 75,
78, 80, 89, 90, 92, 96 i Ch.] i oznacza albo 'płaski i płytki
garnek żelazny o dwóch uchach' (w większości punktów) albo 'pa-
telnię żelazną': *gropka, to mušili kedyš, jak to taŕe patelečki bymu,
podobne do garka, tylko z jednod ronočkom* [96].

Wyraz *młostka* zanotowano natomiast tylko w czterech punktach
[75, 96, 97 i w Ch.], i nawet w tych wsiach jest to wyraz należą-

cy do słownictwa biernego, wyraz, który przestał być używany, gdy wyszedł z użycia desygnat, por. *były te mlostki pyrf, ale teraz ný ma* [97]. We wspomnianych punktach znaczenie tego wyrazu to 'garnek na mleko, zazwyczaj z gliny': *to były z gliny mlostka, "okrugma mlostka, co se mleko v ñum ceziuo, postawámo se na kfašne* [Ch.].

W artykule obok nazw takich desygnatów, które wyszły z użycia, jak np. jarzmo czy żarna i których nazwy także albo przestały być używane, albo znajdują się w biernym tylko zasobie leksykalnym omówiono także np. nazwę pługa i jego części, choć desygnat ten znajduje się jeszcze w użyciu, a i nazwy poszczególnych jego części są na ogół znane. Wśród nazw tych części notowano jednak także takie nazwy, które są niewątpliwymi archaizmami leksykalnymi i powoli wychodzą z użycia, por. raz jeszcze wypowiedź: *płuz zakuśdiony pntkum, stáya po starymu* [90].

Analiza zebranego materiału dowodzi, że wychodzenie określonych narzędzi z użycia pociąga za sobą - w relatywnie krótkim czasie - także zanik nazwy, poprzedzony jej występowaniem w biernym tylko zasobie leksykalnym. Zdają sobie z tego sprawę także informatorzy, por. wypowiedź: *było to to, ale to, to io już naved ñe pamýntom* [97].

Prześledzenie poszczególnych nazw narzędzi wychodzących z użycia wykazuje, że na omawianym - znacznym dość - obszarze nazwy te nie zawsze są jednakowe. Szczególnie wiele różnych określeń notowano na studnię z żurawiem, co spowodowane jest również i tym, że w poszczególnych miejscowościach występuje nazywanie *pars pro toto*, od różnych części całości. Niektóre z nazw, jak w większości nazwy jarzma, żaren, cierlcy czy maślniczki są wspólne w niemal wszystkich miejscowościach, a wyrazy te są niewątpliwie archaizmami leksykalnymi. Jako archaizmy leksykalne traktować również trzeba wyrazy określające stare typy beczek czy garnków, które znane są niektórym tylko najstarszym mieszkańcom, i to także tylko niektórym z badanych wsi.

Alina Kłobus

LES ARCHAISMES LEXICAUX DU DOMAINE DE LA CULTURE MATÉRIELLE DANS LES
DIALECTES AUX ENVIRONS DE BEŁCHATÓW

Les appellations des dénominatifs qui cessent d'être en usage ou sont tombés en désuétude dans les dialectes de 14 villages aux environs largement compris de Bełchatów sont l'objet de l'article. A côté des outils qui sont tombés en désuétude, tels que: jarzmo (joug), żarna (moulin à bras) et dont les appellations ne sont plus connues ou ne se trouvent que dans le lexique passif, on a aussi présenté l'appellation de pług (charrue) et de ses parties, quoique cet outil reste encore en usage, et les appellations de ses parties particulières sont en général bien connues. Cependant parmi ces appellations on a noté celles qui sont sans aucun doute des archaïsmes lexicaux, p. ex., stšaya: pŕuz zakunčuny pintkum, stšaya po starymu. L'analyse du matériel amassé prouve que si les outils définis tombent en désuétude, a lieu la disparition, relativement rapide, de leur appellation, précédée de présence du mot seulement dans le lexique passif.

L'étude des appellations des outils particuliers tombant en désuétude démontre que sur le territoire mentionné, assez vaste, les appellations ne sont pas les mêmes. On a noté plusieurs appellations désignant le puits muni d'une grue, ce qui est causé par le fait qu'une de ses parties donne l'appellation à tout un puits.

Sont aussi indubitablement archaïsmes lexicaux les mots déterminant de vieux types des tonneaux, tels que: kłoda, sądek, kađubek et kazubek, ainsi que les appellations des pots, telles que: młosta//młostka, grupa//grupka, que connaissent seulement certains les plus vieux habitants de certains villages, dans lesquels les recherches ont été effectuées.